

Михаил ВИДЕНОВ
БАН

МЕЗОЛЕКТЪТ В СВЕТЛИНАТА НА ВЪЛНОВАТА ТЕОРИЯ

Mihail VIDENOV
BAS

MESOLECT IN THE LIGHT OF THE WAVE THEORY

The wave theory in physics serves to explain a number of natural phenomena, and in particular, light. In the 20th century an attempt was made to apply that theory in dialectology: the dialectal theory of a language related to the isoglosses passing through it is treated as central and peripheral. The central region is located where there are the least isoglosses. In this paper the wave theory is used to explain the intermediate state of development of the dialects referred to as mesolect by the author. Its appearance can be interpreted as a consequence of the diffraction of the linguo-flow wave. The dialectal code encounters a surmountable obstacle and is transformed taking elements from the literary code. Examples of the Tran dialect are provided.

Keywords and expressions: wave theory, mesolect, dialectal code, isogloss, linguo-flow

Историята ни показва, че много често постиженията и откритията в една определена научна област с успех се използват и в друга. Когато това става примерно между природните науки, обикновено се приема за напълно естествено: най-често с такава цел се прилагат математическите методи. В случая, обект на настоящото съобщение, особеното е това, че една хуманитарна обществена наука – езикознанието – се обляга на принципи, приложени за анализ във физиката и там вече няколко века известни като *вълнова теория*.

В средата на миналия век теренното езикознание във връзка с ареалната практика за описание на диалектните граници бе обърнало поглед към вълновата теория, търсейки чрез нея обяснение на диалектната дивергенция (Белич 1973: 25). Базираше се на хипотезата за първоначално единния

племенен (народностен) език, разчленил се на териториални разновидности като последица от блокирането на контактите между различните човешки общности и затворения характер на тяхното битие. В съгласие с вълновата теория, възникнала във физиката още през XVII в., бяха въведени две основни понятия – *център* и *периферия*. Предположението, че първоначално цялата племенна езикова общност е била компактно разположена и е имала единен език, а след това е настъпило разселване с цел да се намерят по-благоприятни условия за съществуване, дава основание на езиковедите да определят първоначалната общност като център, а отдалечените разселени групи – за периферия (Ахманова 1966: 472).

У нас в малко по-друг смисъл за център и периферия в диалектното разпространение на българския език пише Ст. Стойков през 60-те години на XX в. Като наблюдава на картите 27 изоглоси на диалектни особености, нашият учен установява, че част от Северозападна и цяла Североизточна България, дала по общественно-исторически причини ядрото на книжовната езикова система, поради липса (или незначително наличие) на изоглоси през нея може да се разглежда като *център* на българския език, а говорите на юг и запад – като *периферия* (по-късно ученият въведе синонимния термин *латерални говори*). Във въпросната работа не се споменава изрично модерната тогава в западното езикознание вълнова теория, а само се използват нейните принципи, понятия и термини. Въз основа на своето наблюдение Ст. Стойков възнамеряваше да покаже някои страни на българския етногенезис (Стойков 1963: 105–119).

Направените от Ст. Стойков изводи и предположения бяха базирани на солидни диалектни факти от фонетичен, акцентен, морфологичен и лексикален характер, но група наши езиковеди от онова време изтълкува понятията *център* и *периферия* в политически смисъл. На нашия водещ диалектолог му бе приписано, че с теорията си се отказва от по-голямата част от българската езикова територия, защото я е дефинирал като периферия. Няма нищо неестествено дадени научни твърдения да се тълкуват превратно от неосведомени колеги, но най-неприятното в случая бе това, че в онова сложно време в спора се намесиха и представители на държавната власт. Поради това вече никой не се осмели наново да подхване и да развие идеята за център и периферия в обяснението на българската езикова дивергенция. По този начин се нанесе сериозен удар на езиковедското ни развитие.

Тук се връщаме към тази страница от историята на нашето езикознание, за да подчертаем вредната страна на реакциите на нашите доморасли пазители на езиковото ни землище, които тогава не си дадоха труда да се запознаят по-отблизо с възможността да се заеме идея от друга наука (в

случая от физиката), за да се обяснят езикови явления. Дано новото време, в което живеем, да не вдъхнови днешни критици на плодотворната вълнова теория, използвана с успех от нашите колеги в Средна и Западна Европа.

Връщаме се към вълновата теория, за да осветлим едно съвременно явление, протичащо в езиковата ни територия, наричано от нас *мезолект*. Вече неколкократно пишем за него и даваме дефиниция в трудовете си по проблеми на социолингвистиката (Виденев 2013: 81–90). Тук ще повторим най-същественото от нея: става дума за речева система на диалектния носител, принуден от жизнените условия да смени диалектния си код с по-модерен, характерен за града и за по-образованите селски жители .

Преди да пристъпим към анализа на мезолекта от гледище на вълновата теория, ще запознаем читателя с най-основните положения в нея. В науката е прието, че неин създател е холандският учен *Християн Хюгенс* (Christiaan Huygens 1629–1695), член на лондонското Кралско дружество и председател на Френската академия на науките. Той създава вълновата теория на светлината през 1678 г. (Хюгенс 1678). Има и редица други научни открития, които в случая не се отнасят към нашата тема. Същината се изразява в това, че вълните пренасят енергия. Всички точки от повърхнината $S(1)$, до които достига енергията на вълнообразното движение в определен момент, стават центрове на вълни и дават резултантната вълна $S(2)$ с друг характер, която се явява тяхна обвивка, разпространяваща се по-нататък. В случая нас ни интересува какво става с разпространението на вълната в нееднородна среда и при **среща на препятствие**. В теорията, обект на която е светлината, е въведено понятието *дифракция*. Хр. Хюгенс доказва, че до едни точки зад препятствието вълните стигат с еднакви фази и се усилват, а до други точки действат с обратни фази и се унищожават. Възникват зони на силно вълнение и на затишие, които той нарича *дифракционни ивици*. При светлината се получават светли и тъмни ивици. Това явление в опростен вид най-лесно може да бъде наблюдавано в спокойна водна среда, където енергията може да бъде създадена от хвърлен предмет (камък или нещо подобно).

Сега да се обърнем към нашия мезолект. Първото условие е на него да погледнем като на *лингвопоток*, където енергията се носи от диалектния код, който се разпространява безпрепятствено в диалектната среда, която тук ще означим със символа А. Когато срещне *преодолимо препятствие* и трябва да се разпространява в друга среда (означаваме я за прегледност със символа Б), лингвопотокът търпи дифракция, видоизменя се: едни елементи се засилват, а други се унищожават и се заменят с елементи от новата среда Б.

Пренасянето на теоретични постановки от науките за материалния свят върху явления от обществения живот е свързано с много рискове и може да доведе до абсурд, ако се направи дословно и механично. Поради тази причина тук ще направим пояснения и предварителни уговорки.

Елементите в речта на диалектния носител за него не са маркирани като регионални и книжовни, т.е. говорейки, той не дели изразните средства на диалектни и книжовни. В своята типична диалектна среда на местни говорещи и слушащи всички изразни средства не срещат никакво препятствие, т.е. няма условия за дифракция на изразната вълна на лингвотока. Основното условие за такъв тип разпространение е кодът на говорещия да съвпада с кода на слушащия, а това е възможно в границите на определено село.

Да си представим една по-различна ситуация: кодът на говорещия е *различен* от кода на слушащия. Една от най-типичните съвременни ситуации е говорещият да си служи единствено с диалект, а слушащият да владее само книжовната норма. За информационната вълна ще е налице препятствие на лингвотока, което може да бъде *непреодолимо*. Възрастен клиент от трънско село влиза в софийски магазин и се обръща към продавачката по следния начин: *тражим кошулю з голем огърляч*. Продавачката не разбира какво се иска от нея, т.е. информационната вълна на лингвотока е срещнала *непреодолимо препятствие*. Налице е липса на дифракция. Ситуацията се нуждае от посредник, т.е. от преводач. Това е типично за ситуации с разноезични комуниканти. За трънския клиент от описаната ситуация е необходима смяна на кода до степен за възможна дифракция: тъй като действието се развива в столицата, не може да се изисква от продавачката да владее трънския диалект: в слаба позиция е клиентът, т.е. той трябва да търси начин да промени своя код, а не продавачката.

За нас са по-интересни случаите, когато препятствието е преодолимо и дава възможност за дифракция. Ще подчертаем дебело, че днес такава роля на преодолимо препятствие изпълнява *диглосията*, т.е. бариерата пред ниско престижния диалектен код в градската книжовна среда (подробно за диглосията вж. Виденов 2005). Диглосията е плод на *общественото мнение*. Нека пак да вземем за пример нашия трънчанин, който под напора на обстоятелствата се е преселил в Перник и там под влияние на новата среда е направил корекции в своя код. Дошъл в София, той влиза в магазина и казва: *сакам одну ризу з голему яку*. В този случай вече е възможна дифракцията и продавачката сваля от рафта една риза с голям номер. Подавайки му я, тя му казва: *ето ви риза с голяма яка!* Трънският клиент е разбран, но от реакцията на продавачката ще установи, че въпреки старанието си е използвал маркиран код, който в дадената обстановка пак

го е zlepоставил. Послужил си е със средство, което е отдалечено от традиционния диалект, но не е книжовно и неутрално. Използвал е *мезолект*.

В светлината на вълновата теория кодът на лингвотока на трънския клиент във втория случай е срещнал **преодолимо** препятствие, претърпял е *дифракция* и в равнина Б вече тече в променен вид.

Сега да си представим същата ситуация, но действието да се развива в магазина на трънското село Пенкьовци, родно място на нашия трънски герой, където е назначена като продавачка потомствена гражданка от София. Трънчанинът в този случай ще се старее да преодолява само елементите на неразбирането и спокойно, без притеснения ще поиска: *едну ризу з голему яку*. Случайно присъстващите в магазина местни хора няма да осъдят речевото му поведение: за тях то е подходящо, защото пред софиянката е използван не диалектът, а модернизирания реч. Пред новия лингвоток няма препятствие, защото той е одобрен от общественото мнение. Не може да реагира и продавачката, защото обстоятелствата не са в нейна подкрепа: тя е дошла в селото и следва да се подчинява на местния ред.

Да повторим: дифракцията на лингвотока е налице тогава, когато действа препятствието на общественото мнение. В резултат именно на дифракцията се поражда мезолектът. Това потвърждава откритият от Хр. Хюгенс принцип, че всички точки от повърхнината $S(1)$, до които достига вълнообразното движение в определен момент, стават центрове на други вълни и се получава резултантната вълна $S(2)$ като тяхна обвивка, която се разпространява по-нататък. Уточняваме, че в нашия случай $S(1)$ е лингвотокът на диалектния код, а $S(2)$ – полученият след дифракцията мезолект.

Разсъжденията ни могат да продължат и по-нататък. Ако примерно нашият трънски герой стане постоянен член на определена градска среда, вследствие на диглосната интерференция той ще усвои стандартния за новата среда код. В противен случай ще бъде обект на множество забележки. В новата среда той вече ще бъде принуден да поиска: *една риза с голяма яка*. Единствената отстъпка, която може да му бъде направена, е да казва *голема* вместо *голяма*. В процеса на своята градска социализация нашият трънчанин ще предпочита форми тип *голями, бяли, тяхни, желязни и под.*, т.е. бягайки от екавите форми, които за него са нестандартни, той ще предпочита свръхякането като застраховка, че няма вече нищо общо със селското произношение, с провинциализма.

Дифракцията днес се култивира от училището, масмедииите и от поведението на околните. Мезолектът е нетрайно образувание, защото за новата среда той е региолект, който кореспондира с непрестижни общности: за гражданина това е селска реч и е белег на ниска култура. Той трябва да

стане обект на една задълбочена научна прогностика, чрез изводите на която да се проследи дали междинната формация няма да окаже някакво видимо влияние върху стандартния (книжовния) език, като се превърне в мода чрез художествената литература, а защо не и чрез речта на по-младите (за прогностиката по-подробно у Харалампиев 1997).

В заключение ще подчертаем, че нашата хипотеза за дифракцията на речевия лингвопоток може да се смята като едно от доказателствата на философското твърдение за взаимовръзката между явленията в природата.

Литература

- Ахманова 1966: Ольга С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, Москва, 1966. [Olga S. Akhmanova, Slovar' lingvisticheskikh terminov, Moskva, 1966.]
- Белич 1973: Jaromir Bělic, Nástin české dialektologie, Praha, 1973, SPN.
- Виденов 2013: Михаил Виденов, Езиковедски щрихи и етюди, София: МСД, 2013. [Mihail Videnov, Ezikovedski shtrihi i etyudi, Sofiya: MSD, 2013.]
- Виденов 2005: Михаил Виденов. Диглосията. София: Издателство на БАН 205. [Mihail Videnov, Diglosiyata, Sofiya: Izdatelstvo na BAN 205.]
- Стойков 1963: Стойко Стойков, Основното диалектно деление на български език. – В: Славянска филология, т. I. 3. Доклади, съобщения и статии по езикознание, София, 1963, 105–119. [Stoyko Stoykov, Osnovnoto dialektno delenie na balgarski ezik. – V: Slavyanska filologiya, t. I. 3. Dokladi, saobshteniya i statii po ezikoznanie, Sofiya, 1963, 105–119.]
- Харалампиев 1997: Иван Харалампиев, Бъдещето на българския език от историческо гледище, В. Търново: Издателство на ВТУ. 1997. [Ivan Haralampiev, Badeshteto na balgarskiya ezik ot istorichesko gledishte, V. Tarnovo: Izdatelstvo na VTU. 1997]
- Хюгенс 1678: Christiaan Huygens. Trait de la lumire, Paris, 1678.